

"Tündéri kohó",
avagy
Bonyhád sorsa a felvidéki magyarok
betelepítésének nyomán

Város- és családtörténeti esszé

Filó Tamás

Történelmi esszém témája a Völgység fővárosaként is ismert, Dél-Tolna megyei kisváros, Bonyhád, sorsának bemutatása, az 1946-ban aláírt csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény hatályba lépését követően letelepített felvidéki magyarok helyzetének ismertetésével. Az esszé során kitérek a telepítés előzményeire, bemutatom a bonyhádi társadalmi és gazdasági állapotokat az 1940-es években, majd részletesen beszámolok a felvidéki magyarok betelepítésének helyi menetéről. A telepesek beilleszkedéséről pedig családtörténeti ismereteim leírásával adok számot. Végül röviden kitérek majd a felvidéki magyar lakosság mai helyzetére.

Mielőtt azonban belefognék a fentiek kifejtésébe, fontosnak tartom a lakosságcsere előzményeinek bemutatását, néhány történelmi tény rögzítésével.

Csehszlovákiában az 1945-ös év során Edvard Benes elnök 143 pontos elnöki rendeletében meghatározta a csehszlovák állam alapjait. A Benes-dekrétum¹ rögzítette az ország területén élő németek és magyarok kollektív bűnösségét, amely tartalmazta e két nemzetiség kényszermunkára deportálását és kitelepítését. A csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény aláírására, a magyar fél vonakodása miatt, egészen 1946. február 27-ig várni kellett, amikor szovjet nyomás hatására Gyöngyösi János külügyminiszter és Vladimír Clementis csehszlovák külügyi államtitkár aláírta az egyezményt. A szerződés értelmében Csehszlovákia annyi felvidéki magyar kitelepítésére jogosult, ahány magyarországi szlovák önként jelentkezik a áttelepülésre. Ennek ellenére a végrehajtás során 73 273 szlovák hagyta el Magyarországot, ezzel szemben 89 660² felvidéki magyarnak kellett elhagyni otthonát, azaz 16 387 fővel többnek, mint ahány az egyezmény alapján elfogadott volt.

Úgy vélem a várostörténet ismertetése előtt magyarázatot kell adnom az esszé címében szereplő "tündéri kohó" szókapcsolatra. Az idézet Illyés Gyula 1937-es Búcsú című verséből való, amelyben a költő visszaemlékszik a Bonyhádon töltött éveire.³

Az akkori kép ami Illyést megihlette valóban egy kohóra, egy "tündéri kohóra" emlékeztethette, hiszen Bonyhád lakosságára etnikai, vallási, nyelvi sokszínűség volt jellemző. A települést többségében svábok, magyarok és zsidók lakták, akik az evangélikus, a katolikus és református valamint az izraelita vallás hívői voltak. Ennek megfelelően három templom, két zsinagóga és felekezeti iskolák is működtek Bonyhádon. Jellemző volt az

1 ld.: Kövesdi János: *Benes Edvard elnök dekrétumai avagy a magyarok és németek jogfosztása* Pozsony, Pannónia Könyvkiadó 1996; 196-277. o.

2 ld.: Szarka László: *Duna-táji dilemmák* Budapest, Ister Kiadó 1998; 216. o.

3 Illyés Gyula 1915-1916 között a bonyhádi gimnázium tanulója volt; ld. Kolta László: *A Petőfi Sándor Gimnázium* Budapest, Tankönyvkiadó 1991; 46. o.

etnikai munkamegosztás, miszerint a svábok árutermelő földműveléssel foglalkoztak, a magyarok szőlő- és gyümölcsstermesztők mellett földművesek és iparosok voltak, míg a zsidók feleltek a virágzó helyi és nemzetközi kereskedelemért.⁴ E három nemzetiség által teremtett egyensúly dinamikus fejlődést biztosított Bonyhád számára, mely fejlődés egészen a II. világháború végéig kitartott. Ekkor azonban a "tündéri kohó" egészen más értelmet kapott, hiszen a település lakosságának etnikai és vallási képe radikálisan megváltozott.

1944-ben a német megszállás során Bonyhádról 1170 zsidó lakost deportáltak Auschwitzba. Ezzel a település társadalmi-gazdasági egyensúlya felborult. A helyzet tovább romlott az 1945-ös szovjet megszállást követően, amikor elindult a kollektív bűnösséget szenvedő német lakosság kitelepítése. Bonyhád esetében ez 1946-ig 2200 német származású lakost érintett. A kialakult helyzet súlyosságára mutat példát az akkor éppen 75 éve töretlenül működő gimnázium fél éves tanítási szünete, amit a diákság és a tanári kar létszámának drasztikus visszaesése okozott. Ugyanis közel száz diákot kitelepítettek és a tanári kar jelentős része vagy odaveszett a világháborúban, vagy hadi fogságba került⁵.

Ebbe az alapjaiban megtört közösségbe 1945 és 1948 között 230 bukovinai, erdélyi és bácskai székely családot, valamint 90 felvidéki magyar családot telepítettek⁶. Az így újraalakuló etnikai, vallási és politikai sokszínűség azonban nem összefogta, hanem szétválasztotta a lakosságot, súlyos értelmet adva ezzel a "tündéri kohó"-nak.

Az 1946-os lakosságcsere-egyezmény aláírását követően csak bő egy év elteltével indult el az abba foglaltak végrehajtása Tolna megyében. 1947 márciusában a Magyar Áttelepítési Kormánybizottság (továbbiakban MÁK) kirendeltsége Szekszárdra költözött⁷ és ezzel elindult a megye településeinek felmérése, alkalmasak-e felvidéki magyar családok befogadására. Bonyhádi vonatkozásban a felmérés arról tanúskodott, hogy a település a bukovinai székelyek letelepítése során megtelt, nincs telek illetve ingatlan kapacitás a további telepések fogadására. Annyit azonban hozzátettek, hogy 110 főnek tudnak átmeneti szállást biztosítani⁸.

4 ld.: Gonda Gábor: *Kitaszítva* Pécs, Kronosz Kiadó 2014; 24. o.

5 ld.: Kolta László: *A bonyhádi Petőfi Sándor Gimnázium* Budapest, Tankönyvkiadó 1991; 71-72. o.

6 ld.: Kolta László: *A bonyhádi Petőfi Sándor Gimnázium* Budapest, Tankönyvkiadó 1991; 72. o.

7 ld.: Gonda Gábor: *Kitaszítva* Pécs, Kronosz Kiadó 2014; 297. o.

8 ld.: Gonda Gábor: *Kitaszítva* Pécs, Kronosz Kiadó 2014; 298. o.

Az első felvidékről kitelepített magyarokat szállító vonat 1947. április 23-án érkezett meg Tolna megyébe. Ettől kezdve folyamatosan, csaknem hat hónapon át, október 21-ig érkeztek felvidéki családok. Közülük Bonyhádra összesen 23 család (kb. 100 fő) települt, főleg Alsószelei, Deáki, Szenc és Újbars községekből⁹. Október 21-én a MÁK székszárdi kirendeltsége megszűnt, ezzel lezajlott a Tolna megyei betelepítés első hulláma.

A második hullám érkezésére 1948 márciusáig kellett várni, amikor a MÁK feladatait átvevő Tolnavármegyei Földhivatal újra felmérte a megye befogadóképességét. Időközben folytatódott a német lakosság kitelepítése, így Bonyhádon is új telkek, új ingatlanok váltak szabaddá, lehetőséget adva felvidéki magyarok betelepülésére. Ennek értelmében 1948. március 11 és 28 között 43 tardoskeddi és udvardi család telepedett le Bonyhádon, majd további 33 októberig. Így a betelepítés második és egyben utolsó hullámában 76 család érkezett, közülük 60 család földműveléssel, 7 iparos tevékenységgel, 2 kereskedéssel foglalkozott és további 7 egyéb foglalkozású volt¹⁰.

A Bonyhádon maradt vagy már visszazökött svábok vesztek korábbi vezető szerepükből, szemben a székely telepesekkel, akik többségük és mentalitásuk révén a község hangadóivá váltak. Az újonnan érkezett felvidéki magyarok beilleszkedése nem volt egyszerű, hiszen érkezésükkel ismét felbomlott a már éppen kialakuló gazdálkodási - kereskedelmi egyensúly. Több feljegyzés, jelentés is fennmaradt arról, hogy a bukovinai székely többségű vetőmag, élőállat és gazdasági felszerelés elosztó bizottság nem volt méltányos a felvidéki magyarokkal¹¹. A szakirodalomból jórészt az előbb kifejtett okokra vezetik vissza a beilleszkedés nehézségét, ám van egy ezeknél jóval közvetlenebb magyarázat a székely telepesek elutasító viselkedésére. A székelység a történelem során, mint az ismeretes, az 1764-es madéfalvi vérengzést követően rendszeres kényszervándorlásra volt ítélve, legutoljára 1945-ben kényszerültek elhagyni Bácskát és letelepedni (egyebek mellett) Bonyhádon. Ez a szinte generációnként ismétlődő vándorlás és letelepedés nem tette lehetővé, hogy felhalmozott javaikat magukkal vigyék. Ehhez képest a felvidékről áttelepített magyar

9 ld.: Gonda Gábor: *Kitaszítva* Pécs, Kronosz Kiadó 2014; 300. o.

10 ld.: Gonda Gábor: *Kitaszítva* Pécs, Kronosz Kiadó 2014; 313-314. o.

11 ld.: Gonda Gábor: *Kitaszítva* Pécs, Kronosz Kiadó 2014; 300. o.

családok 2-8 vagonnyi ingósággal érkeztek, "még a trágyát is magukkal hozhatták" - emlékezik vissza székely származású nagyapám¹².

Természetesen e kezdeti összetűzések az egymásra utaltság miatt rövidesen megszűntek. Mind a székelység, mind a felvidéki családok megtalálták azt az utat, amin közösen elindulva megteremthetnek egy békés társadalmú, virágzó gazdaságú, sokszínű kultúrájú települést. Munkájukkal Bonyhádot újra fejlődési pályára állították, kiheverve a világháború okozta káoszt.

Mielőtt azonban rátérnék a felvidékről elszármazott magyarság mai helyzetére, előbb bemutatom a lakosságcsere-egyezmény családomra mért hatásait, hiszen ez az ami elsősorban arra készítetett, hogy belefogjak a kutatómunkába. A kutatás ezen fázisában nem szakirodalomra és tanulmányokra, hanem nagymamám¹³ emlékeire támaszkodtam, hiszen ő az aki, ugyan kislányként, de megélte a kitelepítést és ez nem csak rá, de rám is hatással volt, hiszen nagyszüleim nem ismerték volna meg egymást, ha nincs a kitelepítés.

Családom felvidéki ágának története bár jóval korábbra nyúlik vissza, a tárgytól való eltérés elkerülése végett csupán ükszüleimtől kezdem a beszámolót. Ükszüleim¹⁴ egyaránt Nyitra vármegyei gyökerekkel rendelkeztek. Házasságukat követően Tardoskedden telepedtek le, ahol népes, 13 gyermeket számláló családot alapítottak, közülük 12-en érték meg a felnőttkort. A fiúk a családi hagyományhoz híven mind az asztalos mesterséget sajátították el. Egy részük Tardoskedden maradt, más részük a közeli Nyitraivánkán telepedett le.

Dédnagyapám 1944-ben kötött házasságot Érsekújváron ruszin származású dédnagyanyámmal¹⁵, akivel három gyermeknek¹⁶ adtak életet. Ő az asztalos mesterség mellett pénzügyőri iskolát végzett Budapesten, melynek okán állást kapott Kecskeméten. Ám időközben (1945-öt írunk) lezárták a határt, így kénytelen volt átszökni. Ez azonban három gyermekkel nehéz lett volna, így nagymamám öt éves bátyja és újszülött öccse tartott dédszüleimmal, nagymamámat pedig üknagyanyám gondjaira bízták.

A Benes-dekrétum lefektetését követően családom is, magyar család lévén, kitelepítésre ítéltetett, ám érdekes módon csak ükanyámat, a 12 testvér közül azokat akiknek még nem volt

12 Ferencz Károly (sz. Vajdahunyad 1942)

13 Ferencz Károlyné, született Széplaki Ibolya (sz. Sopron 1944)

14 Szipina Adalbert Béla (18.-1944) és Pásztó Rozália (1882-1974)
(A család egy része 1939-ben Széplakira magyarosította nevét)

15
Széplaki Ernő (1915-1951) és Olejárstin Anna (1923-1985)

16
Széplaki Jenő (1940-); nagymamám, Széplaki Ibolya (1944-); Széplaki Iván (1945-2012)

családjuk¹⁷ és nagymamámot telepítették át ténylegesen. Minderre 1948. március 28-án került sor, húsévvasárnap. Nagymamám, bár még csak 4 éves volt ekkor, emlékeiben tisztán él, hogy két vagonnal jöttek, amik be voltak bútorozva, így viszonylag kényelmes körülmények között hagyták el otthonukat. Az út 1 napig tartott, bár ő nem utazott egészen Bonyhádig, mert a határnál dédnagyapám magához vette. Űkanyámékat Bonyhádon a Mikes Kelemen utca 16-os házszám alá telepítették, egy korábban németek lakta házba, ahová rövidesen visszatért a kitelepített sváb bőrkereskedő család is, Rodumerék. A helyzetből nem született konfliktus, békében megéltek egymással. Űkanyámnak 2 hold földet osztottak, többre nem volt jogosult, ahogy fiai sem, hiszen ők asztalos iparosok voltak.

Nagymamám családja körében élt Kecskeméten és csak a téli illetve nyári szüneteket töltötte Bonyhádon. Dédnagyapám korai halála után azonban dédnagyanyámnak nehéz volt az '50-es évek Magyarországon három gyermek eltartása, ezért nagymamám néhány tanévet Bonyhádon töltött, míg 1958-ban véglegesen ide nem költözött és megkezdte tanulmányait a Petőfi Sándor Gimnáziumban.

Mindeközben nagyapám asztalos inasként szolgálatba állt a Széplakiknál, így megismerkedhetett nagymamámmal, akivel 1963-ban házasságot is kötött. Az ő házasságuk az egyik legszebb példája annak, hogy a felvidéki magyarok tökéletesen beilleszkedtek Bonyhád társadalmába, hiszen a korábban leírtakra visszautalva, 1948-ban még elképzelhetetlen lett volna egy felvidéki magyar lány és egy székely fiú házassága.

A határon túl ragadt rokonok először 1952-ben jöhettek látogatóba Bonyhádra - meséli nagymamám, majd hozzáteszi ő maga először 1960-ban járt újra, 12 év elteltével, Tardoskedden. Miután nagybátyám és édesanyám megszülettek¹⁸ a család rendszeresen, évi 5-10 alkalommal járt Csehszlovákiában a rokonoknál, ahogy ők is rendszeresen utaztak Bonyhádra.

A Bonyhádon élő felvidéki magyarok történetében sarokpontnak számít az 1998-as év. Ekkor alakult meg a "felvidékről elszármazottak hagyományainak megőrzése, ápolása"¹⁹céljából a Felvidékiek Egyesülete. Az egyesület tagjaiból állt össze a Felvidéki Énekkar, ami a város kulturális rendezvényeit gazdagítja. Szintén 1998-ban került átadásra a Völgység Múzeum²⁰ homlokzatán az az emléktábla ami az áttelepítés 50. évfordulójára emlékezik, valamint ez év során kötött testvér-települési megállapodást Bonyhád Tardoskeddel, ahonnan, mint korábban írtam az itt élő felvidékiek többsége származik. A két település kapcsolata napjainkig szoroson van összefűzve.

17

Széplaki Julianna (1918-1985); Széplaki Géza (1920-1975); Széplaki Mihály (1923-2003)

18

Ferencz László (1964-); Ferencz Ibolya (1967-)

19

ld.: [www.bonyhad.hu/Közélet/Civil szervezetek/Felvidékiek Egyesülete](http://www.bonyhad.hu/Közélet/Civil_szervezetek/Felvidékiek_Egyesülete) - bemutatkozás (idézet)

20

7150 Bonyhád, Szabadság tér 3

Összességében tehát a csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezmény kezdetben ugyan felbolygatta Bonyhád amúgy is ingatag lábakon álló valóját, ám amint elmúlt a 20. század, a várost, lakosai összefogva, békésen állították fejlődő pályára, míg nem napjainkra Bonyhád újra "tündéri kohó"-vá érett.

Bibliográfia

1. Gonda Gábor: *Kitaszítva*
Pécs, Kronosz Kiadó 2014;
2. Kolta László: *A bonyhádi Petőfi Sándor Gimnázium*
Budapest, Tankönyvkiadó 1991;
3. Szarka László: *Duna-táji dilemmák*
Budapest, Ister Kiadó 1998;
4. Kolta László - Farkas Tibor: *Emlékművek, szobrok, emléktáblák Bonyhádon*
Bonyhád, Bonyhád város önkormányzata 2008;
5. Kövesdi János: *Benes Edvard elnök dekrétumai avagy a magyarok és németek jogfosztása*
Pozsony, Pannónia Könyvkiadó 1996.